

ЕТЮДИ З «КОРОТКОГО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ». 6¹

Поглиблене вивчення європейськими лінгвістами санскриту в XVII—XVIII ст. та відкриття в природничих науках законів ієрархічної організації системи об'єктів (таксономії) й розвитку організмів (під цієї теорії пов'язують з працею Ч. Дарвіна «Походження видів», яка побачила світ у середині XIX ст.) спричинилися до виникнення в науці ідеї існування вихідної моделі-архетипу (Р. Оуен), що пояснює розвиток реально засвідчених рефлексів і типів, та появи історичних досліджень у мовознавстві. З-поміж них визначальними були для майбутнього порівняльно-історичного напрямку праця І. Г. Гердера «Дослідження про походження мови» (1770), промова «Азійські дослідження» (1786) англійського сходознавця У. Джоунза про подібність дієслівних основ і граматичних форм санскриту до відповідних форм грецької, латинської, готської (германських), кельтських та іранських мов, що свідчить про їхню спорідненість та походження від однієї прамови, праця В. фон Шлегеля «Про мову й мудрість індійців» (1808), який увів термін *порівняльна грамати́ка* і сформулював перші засади індоєвропейської порівняльно-історичної морфології. Важливим підґрунтям для майбутнього розвитку компаративістики стали словники-каталоги різних мов, укладені П. С. Палласом, Л. Е-і-Паддуро, Аделунгом та І. С. Фатером наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Згодом (у 10—20-х роках XIX ст.) завдяки відкриттям

¹ Початок публікації етюдів з «Короткого етимологічного словника топонімів України» див. у журналі «Мовознавство» за 2009 р. (№ 3—4), 2010 р. (№ 2—3), 2011 р. (№ 5), у збірниках наукових праць, присвячених ювілеям від днів народження І. М. Желєзняк (2012) та Є. С. Отіна (2012).

не лише на морфологічному, а й на фонетичному рівні (зокрема, закону звукових відповідностей) Ф. Боппа та Я. Грімма в Німеччині, Р. Раска в Данії, О. Х. Востокова в Росії (справжнє прізвище вченого естонського походження Остенек) зародився порівняльно-історичний напрям (компаративістика), що започаткував якісно новий етап розвитку часткового й загального мовознавства, який подекуди окреслюють як власне науковий на протигагу описовому мовознавству з його синхронічними прийомами систематизації та інтерпретації сучасного стану мови.

Компаративістика, спираючись на фонетичні, морфологічні, словотвірні та семантичні критерії, порівняно з описовим мовознавством оперує значно складнішими прийомами й глибшими комплексними знаннями, пов'язаними з аргументацією спорідненості слів і мов, реконструкцією праформ (архетипів), визначенням абсолютної та відносної хронології мовних фактів і явищ, врахуванням культурно-історичних та інших екстралінгвальних чинників формування мовних одиниць і систем. Такі глобальні завдання посилені далеко не кожному мовознавцеві чи колективі лінгвістів, не кажучи вже про тих «фахівців», які не мають спеціальної підготовки або надто поверхово підходять до пояснення етимології слів, реконструкції архетипів, визначення часу та місця глотогенезу доісторичних племен, давніх народностей і сучасних народів. Саме завдяки зусиллям останніх, до яких, зокрема, належать польський дослідник XIX ст. М. Красуцький (у книзі «Древность малороссийского языка» (1880) він доводив, що українська мова давніша за всі слов'янські та індоєвропейські, але з близько ста запропонованих ним етимологій «практично жодна не має ніякого відношення до науки»²), український мовознавець початку XXI ст. С. Наливайко (його праця цілком стосуються процитовані слова на адресу М. Красуцького³), компаративістика частково втратила свій авторитет у суспільстві й навіть з'явилися думки про те, що вона вичерпує свої

² Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза // Мовознавство. — 1993. — № 5. — С. 3.

³ Див.: Лучик В. В. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 1 // Мовознавство. — 2009. — № 3—4. — С. 17.

можливості, переживає період поступового занепаду. Насправді порівняльно-історичний напрям як відносно молодий (йому близько 200 років, що становить менше десятої частини від загальної історії світового описового мовознавства) не лише не вичерпав свого потенціалу, а й зміцнює позиції провідної міждисциплінарної галузі, яка постійно зберігатиме актуальність для мовознавства, історії, археології, культурології, етнографії та інших гуманітарних наук.

Основним надбанням порівняльно-історичного мовознавства є фундаментальні етимологічні словники живих або мертвих (наприклад, праслов'янської, старослов'янської, прусської та ін.) мов, з-поміж яких виділяється як один з найкращих «Етимологічний словник української мови» в семи томах, укладений за редакцією академіка О. С. Мельничука колективом авторів у складі академіків В. Г. Скляренка, Г. П. Півторака, члена-кореспондента НАН України О. Б. Ткаченка, доктора філологічних наук Т. Б. Лукінової та інших відомих вітчизняних мовознавців, котрі зробили вагомий внесок у розвиток слов'янської та світової компаративістики. Створена в слов'янських та інших країнах ґрунтовна лексикографічна база у вигляді етимологічних словників національних мов, мов-основ, ностратичних мов розкриває нові можливості для розвитку компаративістики на необмежений період. До основних її завдань на найближчу перспективу належать:

— завершення підготовки та видання етимологічних словників національних, окремих доісторичних мов-основ і ностратичних мов (найповніший зі словників праслов'янської мови «Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд» за ред. О. М. Трубачова та А. Ф. Журавльова побачив світ поки що в 36-ти випусках, а єдина лексикографічна реконструкція ностратичної прамови реалізована в «Опыте сравнения ностратических языков» у 3-х т., укладених В. М. Іллічем-Світичем);

— створення етимологічних словників суфіксів національних мов, мовних груп і сімей, які в повному обсязі ще не укладено в жодній країні (значна частина таких афіксів етимологізована П. Скоком у сербській і хорватській мовах, Ф. Славським — у праслов'янській мові, колективом авторів Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України — в українській мові, що найближчим часом

буде оформлено у вигляді першого спеціального словника такого типу);

— укладення етимологічних словників власних назв національних, мертвих та реконструйованих мов (наприклад, праслов'янської), які містять невизначену кількість онімів, що зазвичай не охоплені традиційними етимологічними словниками і лише частково досліджені в спеціальних лексикографічних або теоретико-прикладних працях (в українській ономастиці такими є колективний «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» за ред. О. С. Стрижака 1985 р., монографія В. П. Шульгача «Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)» 1998 р.; у чеській, польській, німецькій та ін. ономастиці ця проблема опрацьована значно краще);

— підготовка (на основі порівняльно-історичних досліджень та етимологічних словників) тематичних атласів, які б відбивали формування, розвиток і територіальне поширення мовних одиниць на різних хронологічних зрізах (такий підхід у лінгвістичній географії практично не реалізується);

— розроблення науково обґрунтованих концепцій етно- та глотогенезу племен, народностей і народів (в українській і європейській компаративістиці відкритими залишаються питання про етномовні витоки та ймовірність рефлексів мови носіїв трипільської культури, про прабатьківщину індоєвропейців і праслов'ян, про реальність балто-слов'янської прамови або існування іншої форми балто-слов'янського етномовного співіснування, про місце, діалектну основу й час зародження давніх слов'янських мов, зокрема української, про критерії визначення літературних мікромов в історії народів);

— реконструкція початкового стану й динаміки мовних систем на фонетичному (включаючи просодію та силабізм), морфонологічному, морфологічному, словотвірному, лексико-семантичному, фразеологічному й синтаксичному рівнях;

— реконструкція мовних картин світу або їхніх фрагментів в історії живих і мертвих народів.

Це далеко не повний перелік актуальних для компаративістики проблем, їх розв'язання залишатиметься на часі протягом

невизначеного періоду та матиме постійне значення для мовознавства й дотичних наук. Однією з них є укладання етимологічного або історико-етимологічного словника топонімів України, який у відносно повному обсязі можливо підготувати лише силами великого колективу протягом тривалого часу. З огляду на це виправданим є створення авторського короткого етимологічного словника топонімів України, котрий бодай частково задовольнить наукові, освітянські, краєзнавчі та інші потреби суспільства, яке поки що послуговується переважно недоброякісними виданнями такого типу. У пропонованій статті як фрагмент такого словника подано етимологію відомих топонімів України, що починаються літерами *Va-* й частково *Ve-*, з-поміж них виявлено назви різного походження та різного віку. Як і в попередніх етюдах, враховано основні теоретичні та лексикографічні праці вітчизняних ономастів й етимологів, фахівців з інших слов'янських та неслов'янських країн, котрі однозначно або з позиції кількох версій пояснюють походження власних географічних назв, але до уваги взято й критично використано лише найпереконливіші етимології. Ті реєстрові топоніми, що мають у науковій літературі непереконливу аргументацію, визнані етимологічно неясними або не потрапляли в поле зору фахівців, знайшли авторське тлумачення, у зв'язку з чим у словнику не буде жодної заголовкової назви без інформації щодо її можливого походження.

Вабля — 1) річка, л. Здвижу п. Тетерева п. Дніпра; *Вавля* (1887), *Вабл'а* (1959); 2) село в бас. річки, Бородян. р-н Київ. обл. [СГУ, 80]⁴. Назва річки утворена за допомогою форманта *-ja* в атрибутивній функції (у давніх східнослов'янських діалектах цей формант закономірно трансформувався в *-ля* після приєднання до основи на губний) від твірної основи *ваб-* у значенні «принадажувати, приваблювати», пов'язаної з псл. **vabiti* «вабити» [ЕСУМ 1, 316]; пор. суф. *-ja* в рос. діал. *вабья* «підкидьок, знайда» та його варіант у діал. *вабій* «зять, прийнятий у дім тестем; приваблений і т. ін.» [Даль 1, 159]. Ойконім постав унаслідок трансонімізації суміжного гідроніма.

⁴ Скорочення географічних термінів подано за «Словником гідронімів України» (К., 1979).

Ва́га — 1) річка, п. Цати п. Снову п. Десни л. Дніпра; *Vaга* (1765—1769), *Vaг* (1907) [СГУ, 80]; 2) старе русло давно висохлої річки, с. Макишин Городнян. р-ну Чернігів. обл. [Черепанова, 51]; 3) село, Тереховлян. р-н Тернопіл. обл. [АТП, 426]. Назви виникли семантичним способом від апелятива *вага*, що розвинув переважно в поліських говорах переносне географічне значення «підвищення, з якого стікають два струмки в різні боки» [Мурзаев, 109]. Можливий балтійський вплив на гідроніми в бас. Десни: пор. *вага* «русло річки» (лит.), лит. *vagà* «борозна; русло», лтс. *vaga* «борозна», яке закріпилося в російських діалектах у значенні «русло, борозна» [Мурзаев, 109], релятивно-демінітивну назву р. *Ва́жиця* л. *Vaги* л. Цати п. Снову п. Десни л. Дніпра (1859) [СГУ, 80], а також імовірно споріднену назву р. *Vaгáн* л. Смячі п. Снову п. Десни л. Дніпра, похідну від діал. *вагáн* «довгаста дерев'яна миска, ночви», відомого в усіх слов'янських мовах [ЕСУМ 1, 318].

Ва́день — заплавне озеро, Новгород-Сівер. р-н Чернігів. обл., біля села Кудлаївка [ГЕУ 1, 142]; *Váден*, *Váдель* [Черепанова, 51]. Етимологія лімноніма затемнена. Формально він збігається з поліським діал. *ва́день* «великий гедзь; овід» [Лисенко, 39] і з незначною ймовірністю міг виникнути за допомогою суф. *-ень* у гідронімній функції від поліського діал. *вад* «овід»; пор. гідроніми *Ястребень* у басейні Прип'яті, *В. Дубень*, *Кветень* у бас. Верхнього Дністра та ін. [Трубачев, 231—232]. Імовірнішим видається утворення лімноніма за допомогою суф. *-ень* від укр. діал. (пд.-зах.) *ва́да* «ривчак для води», поширений у південнослов'янських і в східнороманських мовах, де молд. *вад*, рум. *vad* «русло річки, брід, гавань» походять від лат. *vadum* «брід, мілке місце» [ЕСУМ 1, 318]; пор. гідронім *Váду* на Буковині [Карпенко, 105], молдовські топоніми з компонентом *Vaду* [Еремия, 203], рум. *vad* і *vadum*, що часто входять до структури складених назв [Jordan, 45], болг. *Váda*, *Vádata* [Заимов, 127].

Вакуленчу́к — селище міського типу, Чуднів. р-н Житомир. обл., засн. 1952 р. [ГЕУ 1, 144]. Ойконім, очевидно, утворено за допомогою суф. *-(ч)ук* у топонімній функції від посесива на *-ин / -ен* або демінітива на *-енко* з основою чоловічого особового імені *Вакула*; пор. назви населених пунктів *Балайчук*, *Лиманчук*, *Таранчук*, *Зеленчук*, *Кременчук*, *Принчук*, *Боянчук*, *Каучук* [Буч-

ко, 278], частина з яких оформлена тюркським за походженням топонімним формантом *-čik / -čuk*⁵.

Валекуца — річка, п. Чудина л. Какача л. Серетелю п. Малого (Білого) Серету п. Серету л. Дунаю; *Валекуца*, *Валекуца* (1899), *Валекуц* (1912), *Walikusa* (1973) [СГУ, 81]. Назва утворена шляхом онімізації юкстапозита, що виник унаслідок поєднання рум.-молд. *вале / валя* «долина» (< лат. *valles, vallis* «долина» [Мурзаєв, 112]) й укр. *куца* «коротка» за ознакою «коротка долина». Топоніми з переважно першим компонентом *Вале-*, *Валя-* (< рум. *Valea*) поширені, крім Молдови й Румунії, у південно-західній частині України: пор. рр. *Вале-Алтдежелі* і *Вале-Амалі* в бас. оз. Китай Одес. обл., рр. *Вале-Серенчіка* і *Вале-Богулуй* у бас. оз. Сасик Одес. обл., потоки *Валя-Кості* й *Валя-Кручі* в бас. Серету Чернівець. обл. [СГУ, 81], *Валя Поні* на Буковині [Карпенко, 106], с. *Валя Кузьмина* Глибощ. р-ну Чернівець. обл. [АТП, 520]. Зі структурного погляду особливим є те, що компонент *Вале* (молдавський варіант на Одещині) або *Валя* (румунський варіант на Буковині) стоїть у препозиції і взаємодіє з другою основою різного походження: слов'янського (*Кручі*), романського (*Богулуй*), тюркського (*Алтдежелі*).

Валі — 1) річка, п. Тур'ї л. Снову п. Десни л. Дніпра; *Валы* (1913) [СГУ, 81]; 2) село, Вижиц. р-н Чернівець. обл. [АТП, 519]; 3) урочище *Валы*, в Переяславськ. землі Київської Русі; «межи валома» (1095, 1149); тепер це *Великий* і *Малій*, або *Бліжчий* і *Дальший*, *вали* — частини великої системи т. зв. *Змійових валів* на Лівобережжі й Правобережжі між Переяславом і Києвом [ЕСЛГНПР, 28—29]; 4) меморіальний комплекс, м. Кіровоград [МЕ]; 5) горб, с. Пуків Рогатин. р-ну Івано-Франків. обл. [Габорах, 47]. Назви утворено семантичним способом унаслідок онімізації множинної форми географічного терміна *валі* «насипи», друс. *валы* «насипи», який у загальнонародній мові та в різних регіонах розвинув відповідні конкретні значення; пор. літ. *вал* «високий земляний насип навколо поселення, міста або фортеці для захисту від ворога», «довгий і високий земляний насип для гос-

⁵ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этнич. интерпретация. — М., 1968. — С. 204.

подарських потреб чи захисту від повені і т. ін.» [ВТССУМ, 73] і, напр., на Кіровоградщині: *вал* «штучно насипаний горб; земляний насип», «купа», «великий камінь», *вал*, *валі* «гребінь, продовгувате підвищення», *валі* «група горбів» [СНГТК, 34]. Вважають, що апелятив *вал* латинського походження; в українську мову проник через польське посередництво із середньовісньонімецької мови (*wal*) або безпосередньо з латинської, у якій *vallum* «вал табору» споріднене з укр. *валити*, псл. **valiti*, **valjati* «крутити, вертати, котити» [ЕСУМ 1, 322—323, 325]. Означення в складених назвах додано синтаксичним способом до твірного апелятива для протиставлення суміжних географічних об'єктів за величиною (*Великий* і *Малий вали*) або за відстанню до них від населеного пункту (*Ближчий* і *Дальший вали*).

Валкі — 1) річка, п. Десни л. Дніпра; *Валкі* (1964) [СГУ, 81]; 2) місто *Валки*, Харків. обл.; «кь *Валкамъ*», «отъ *Валокъ*» (1571) [Абдула, 23]. Назви утворено семантичним способом унаслідок онімізації множинної форми демінутива *валок* «невеликий горб» [Мурзаєв, 111], *валок* «штучно насипаний горб», *валкі* «невелике продовгувате підвищення» [СНГТК, 34—35], «горбиста місцевість» [Мурзаєв, 111]; пор. ще н. п. *Валки* на поліських землях Житомирщини, Київщини, Сумщини і Чернігівщини [АТП, 591].

Валя́ва — 1) річка, в с. *Валява* Городищен. р-ну Черкас. обл.; *Валя́ва* (1969) [СГУ, 81]; 2) село, Кіцман. р-н Чернівець. обл. [АТП, 523]; пор. потік *Валявка*, який тече через село [Карпенко, 106]. Назви утворено семантичним способом унаслідок онімізації апелятива *валя́ва* з географічним значенням «велика кількість; безладне нагромодження чогось» [ВТССУМ, 74], «велика кількість; купи; руїни», що виник за допомогою давнього суф. *-av(a)* / *-яв(a)* зі значенням «наявність ознаки, названої твірним словом» від псл. **valiti*, **valjati* «крутити, вертати, котити», пізніше «качати по землі, розкладати, руйнувати» [ЕСУМ 1, 325]; пор. споріднені гідроніми на *-ica: болг. *Валевица*, *Валявица*, пол. *Walewica* [Ліаді, 351].

Вапня́рка — 1) населені пункти у Вінниц. та Одес. (2) обл. [АТП, 591]; 2) річка, л. Петрівця л. Дунаю; *Вапнерка* (1973) [СГУ, 81]; 3) гора, Верховин. р-н Івано-Франків. обл.; *Wapniarka* (1880) [Габораєв, 48]; 4) кутки населених пунктів, поле, урочище на Волині, де була вапнярка, земля з вапном, випалювали вапно

[Аркушин 1, 87]. Назви виникли семантичним способом унаслі-док онімізації апелятива *вапнярка* «піч для випалювання вапна; яма з вапном» з основою псл. **варьно* «вапно» від **варь* «фар-ба» [ЕСУМ 1, 330].

Ва́ра — річка, п. Судості п. Десни л. Дніпра; *Вара* (1859), *Беретенка* (1913) [СГУ, 81]; *Vará, Vorá* [Черепанова, 52]. Назва не виявляє очевидних генетичних зв'язків у слов'янській гідронімії. З іншого боку, відомі географічні терміни (далі — ГТ) *ва-ра* «відгалуження гори» (абхазького походження) або ф.-уг. *вара* «гора, підвищення, горб; скелястий мис; ліс на високому березі» відбилися в топонімії, далекій від України [Мурзаев, 113—114], тому ймовірність походження від них гідроніма в бас. Десни є невеликою. Можливо, назва являє собою семантичне утворення від апелятива *ва́ра* «варення, вариво» [Грінч. 1, 126], що міг роз-винути в слов'янських мовах географічне значення, близьке до семантики спорідненого (з іншим ступенем вокалізації) *вир*, або є морфологічним дериватом на *-а* від *вар* «спека; варена смола; мазь для дерев; окріп», похідних у псл. гнізді **variti* «варити», пов'язаному з **vьrěti* «кипіти» (< балтосл. **ver-* «кипіти, клеко-тіти») [ЕСУМ 1, 332]; пор. болг. *вар* «кипляча вода», «мінераль-не джерело», від якого виводять ойконім *Варна*, молд. *Варниця* (за ознакою, де виварюють сіль), закарп. *Вари* [Мурзаев, 113], літописну назву пос. *Варинъ* в Переяславськ. землі, найімовір-нішим твірним словом якої є друс. антропонім **Вара*, сіверсь-кий топонім *Вар(ь)но* між Десною, Остром і Удаєм [ЕСЛГНПР, 29], пол. антропонім *Wara* від *war-*, співвідносного з *war* «окріп; кип'яток і т. ін.» [Rymut 2, 653], ойконім *Карлові-Вари* в Чехії, опорний компонент якого походить від чес. *varu* «кипіння», що вказує на гарячі мінеральні джерела (пор. ще німецьку назву м. *Kárlbad* з особовим ім'ям *Karl* й апелятивом *bad* «мінераль-не джерело», а також р. *Тепла*, на якій лежить місто) [Никонов, 179; Profous 4, 479—480], українську назву р. *Варівводка* п. Пд. Бугу [СГУ, 82]. Паралельна назва р. *Беретенка*, очевидно, є не-точною фіксацією форми **Берестенка*, **Берестянка* (< *берест*), яка називає іншу річку на правому березі Десни; пор. у записях того самого П. Л. Маштакова варіант *Берестенка*, що стосується ще однієї поліської р. *Берестянка* [СГУ, 45].

Варва — 1) річка, л. Лисогору л. Сули л. Дніпра (XVI ст.); *Рудка, Варвица* (1786), *Warwa* (1931), *Варвыця* (1856), *Варвиця* (1765—1769); 2) селище міського типу на річці, Чернігів. обл.; 3) потік, п. В'яру (Вігору) п. Сяну п. Вісли; *Warwa, Wyrwa* [СГУ, 82]. Гідронім становить давнє утворення, що виникло семантичним способом від не збереженого ГТ *варва «коловорот; безладне сплетіння чого-небудь унаслідок обертальних рухів води», який можна реконструювати на основі рефлексів зі ступенем *a*-вокалізації псл. **vьrvъ* «щось сплетене; вірówka, мотузка» < іє. **цer-* «в'язати» [ЕСУМ 1, 352, 403]; пор. рос. арханг. *варв́а* (вóрвань?) «нечистоти, залишки від забитої на бійні худоби», *варводь* «наклеп», *варводить* «зводити наклеп, наговорювати», *варвóрка?*, *ворвóрка* «висулька, балаболка, китичка, махрова підвісочка тощо», твер. «собача прив'язь, вірówka для прив'язування собаки», можливо, ворон. *варвуля* «сорт яблук, вивезених з Криму» [Даль 1, 164—165], укр. діал. *варва* «бабій; той, хто за чужими жінками тягається, той і єсть варва» [Чабаненко 1, 128], *варварки* «вид установок у сорочках», яке пов'язане з рос. *варвóрка*, укр. *вервечка*, укр. діал. *варвóдити* «здіймати метушню, створювати безладдя, плутанину», *варвідня* «розгардіяш, сум'яття» [ЕСУМ 1, 331], пол. *warwa* «прошарок, пласт» [Rymut 2, 656] та ін. Інший ступінь вокалізації основи відбито в апелятивах *вервечка*, *вірвечка*, *вурвечка*, *вєрвиця* «один з чотирьох мотузків, на яких повішується колиска; ряд, низка, валка», друс. *вьрвь* «мотузка; сільська поземельна община» (< псл. **vьrvъ*) [ЕСУМ 1, 352], а також у назві лісу *Вервове Поле*, означення в якій вказує на об'єкт, що знаходиться посеред поля [Аркушин 1, 102], тобто вузькою смугою «вплітається» в поле. Варіант *Варвиця* постав як демінутив від гідроніма *Варва*, який є первинним і щодо тотожного ойконіма. Паралельна назва р. *Рудка* виникла способом онімізації демінутива *рудка*, утвореного від ГТ *рудá* (див. *Рудá*).

Варязька печера — печера, прилягає з півдня до Дальніх печер у Києво-Печерській лаврі; *Варажська* печера, «в пещеру *Варяжскую*» (1013), *Розбійницькі печери* (XVIII ст.) [ЕСЛГНПР, 29]. Давньоруська назва виникла внаслідок онімізації словосполучення з опорним ГТ *печєра* «утворена діянням підземних вод або вулканічних процесів порожнина в земній корі або в гірському масиві, що має вихід назовні» [ВТССУМ, 757] й означен-

ням у формі відносного прикметника на *-ська*, похідного від друс. етноніма *варягъ* «представник давньоскандинавської етнічної групи» [ЕСУМ 1, 335]; мотиваційною ознакою спелеоніма була активна діяльність варязьких воїнів і купців на Дніпрі; пор. літописну друс. назву острова *Варяжьскыи* на Дніпрі поблизу кол. с. Зарубинці Канів. р-ну Черкас. обл. [ЕСЛГНПР, 29]. Пізніша назва печер постала аналогічним способом на основі апелятива *розбійник* «той, хто займається розбоєм, грабіжництвом» [ВТССУМ, 1040] за тією ознакою, що в печерах та на їхніх околицях мешкали або переховувалися схильні до розбоїв і грабіжництва люди, траплялися розбійницькі напади на пересічних громадян. Аналогічне значення здавна приписувалося в розмовному мовленні апелятиву *варяг*, тому паралельна назва *Розбійницькі печери* могла постати як синонімічна до первинного спелеоніма *Варязька печера*.

Василів — село, Заставнів. р-н Чернівець. обл. [АТП, 521]; друс. місто *Василевъ* у Галицьк. землі: «ко *Василевоу*» (1229), *василовъ* (1448); *Василеу* (1625), *Васелеу* (1633), *Васильул* (1785), *Wasliwci*, *Wassileu* (1965) [ЕСЛГНПР, 29]. Ойконім постав як посесив на *-євъ* від форми *Василь* поширеного в Київській Русі християнського імені *Василии*, яке пов'язують з теребовльським князем *Васильком* (1090—1124) [ЕСЛГНПР, 29]. Варіанти на *-єу*, *-ьул* виникли внаслідок румунізації української назви, а *Wassileu* — в німецьких записах; пор. с. *Василів* у Білоцерків. р-ні Київ. обл., а також численні *Василівки* в ойконімії України [АТП, 208, 592; СГУ, 82].

Василівка — місто, Запорізь. обл. [АТП, 171], засн. 1784 р. [ГЕУ 1, 146]. Ойконім виник за допомогою суф. *-івк(а)* в релятивно-посесивній функції від особового чол. імені *Василь* (Попов), яке належало власникові землі, де було засновано поселення.

Васильківка — селище міського типу, Дніпропетров. обл. [АТП, 80], засн. у XVIII ст. [ГЕУ 1, 147]. Ойконім виник за допомогою суф. *-івк(а)* в релятивно-посесивній функції від особового чол. імені *Василько*, що є здрібніло-пестливою формою імені *Василь*.

Васильків — місто, Київ. обл. [АТП, 213]; *Василевъ*, місто на р. Стугна в Київськ. землі, (в) *Василевъ* (996, 998), «к *Василеву*» (996), (в) *Василиви* (988), «около *Васил(ь)ева*» (988), *Васильевъ* (1165), *Васильково* (1686), *Wasilkow* (XVII ст.), *Веселое-Васильъ*

та ін. [ЕСЛГНПР, 29—30]. Первинна назва м. *Василєвъ* виникла за посередництвом агіоніма як посесив на *-євъ* від друс. імені *Василь*, *Василии* (див. *Василів*) у зв'язку з рішенням князя Володимира «поставити црковь *Василєвъ*»; пор. ур. *Василєвъ*, у якому було закладено «градъ». З часом під впливом паралельного вживання деминутивної форми *Василько́* щодо наступних князів із цим іменем закріпилася сучасна назва *Васильків*, яка фіксується в джерелах із XVII ст.; пор. ще літописне *Васильковъ дворъ* (1159) у Києві, який належав князеві *Васильку*, синові Юрія Долгорукого [ЕСЛГНПР, 30], сучасні ойконіми з цією основою *Васильки* (3), *Васильків* (3), *Васильківка*, *Васильківське*, *Васильківщина*, *Василькове* в різних регіонах України [АТП, 592].

Васище́ве — селище міського типу, Харків. р-н і обл. [АТП, 455]; засн. 1647 р. [ГЕУ 1, 148]. Ойконім виник флективним способом унаслідок приєднання закінчення *-е* до антропоніма *Васище́в* [СРФ, 24], що постав від аугментативної форми на *-ище* чол. імені *Василь*. У процесі творення ойконіма антропонімний посесивний суф. *-ев* трансформував своє значення в релятивно-посесивне. Можливе безпосереднє походження ойконіма за допомогою *-ев(е)* в посесивній функції від незафіксованого антропоніма **Васище*.

Васку́ль — гора, с. Зелена Верховин. р-ну Івано-Франків. обл.; *Waskul* (1893), *Васкул* (1998) [Габорак, 49]. Оронім румунського походження, виник за допомогою артикля іменників чол. роду *-ул* від антропоніма *Васко*, якому відповідає українське *Васько* [Чучка, 111]. Пом'якшення кінцевого *-л* відбулося в місцевому гуцульському мовленні.

Вату́тіне — місто, Звенигород. р-н Черкас. обл. [АТП, 502]; засн. 1947 р. [ГЕУ 1, 148], за іншими джерелами, — 1946 р. як с-ще *Шахтинське* (за відношенням до сусіднього с-ща *Шахта*, з яким злилося 1956 р.), потім с-ще *Юрбас* (назва-аббревіатура від топоніма у формі словосполучення *Юрківський басейн*) [Гонца, 36]. Сучасний ойконім (1949) виник як меморіальна назва внаслідок конверсії за допомогою закінчення *-е* прикметникової форми прізвища генерала *Ватутіна*.

Ва́хрушеве — місто, Краснолуц. міська рада Луган. обл. [АТП, 60]; засн. 1954 р. на місці 4-х шахтарських селищ [ГЕУ 1, 148], *Ва́хрушево* (1963) [СЭС, 200]. Ойконім виник способом

конверсії як посесив на *-е* від прізвища наркома вугільної промисловості СРСР *В. В. Вахрушева*; пор. прізви. *Вахрушев* у Ново-моск. р-ні Дніпропетров. обл. [Горпинич, 24], що походить від незафіксованого антропоніма **Вахруш*; можливе безпосереднє утворення ойконіма від останньої форми антропоніма за допомогою суф. *-ев(е)* в посесивній функції.

Вашківці — місто, Вижниц. р-н Чернівець. обл. [АТП, 519]; *васковци, васкооуци* (1431, 1462), *васковціи* (1435), *Вашковци* (1431) [ССУМ 1, 155]. Ойконім виник семантичним способом унаслідок онімізації множинної форми родової назви людей **васковци* / **вашковци*, утвореної за допомогою стукр. суф. *-овц(и)*, суч. *-івц(и)*, від демінутива *Vác(ь)kó* (в молдово-румунському й угорському середовищі *Vaszko*) чол. імені *Василь* [ССУМ 1, 155; Чучка, 111]; пор. співвідносну з ойконімом сингулятивну назву потоку *Вашковець* на Закарпатті [СГУ, 83], а також утворені на основі власне української звукової форми *Васько* назви поселень *Васьківці* (4), *Васьковичі*, *Васьківчики* в різних регіонах України [АТП, 592].

Введєнка — селище міського типу, Чугуїв. р-н Харків. обл.; *Введенское* (XVIII ст.), *Введєнка* (1930) [Абдула, 25]. Первинний ойконім виник шляхом трансонімізації та граматичного узгодження з номенклатурним іменем *село* за допомогою закінчення *-е* релятивної назви церкви *Введенская*, що була освячена на *Введення* в храм Пресвятої Богородиці. З часом назва *Введенское* була витіснена морфологізованою формою з високопродуктивним в ойконімії суф. *-к(а)* в аналогічній (релятивній) функції. Поширені до поч. XX ст. ойконіми з релігійними мотивами в радянські часи масово змінювалися, і лише окремі з них збереглися донині: пор. назву с. *Введенка* в Саран. р-ні Одес. обл. і с. *Веденське* Новоазов. р-ну Донец. обл. [АТП, 120, 335].

Ведмедівка — населені пункти (3) [АТП, 592], річки (2), на одній з яких с. *Ведмедівка* [СГУ, 83]. Назви утворено за допомогою суф. *-івк(а)* в посесивно-релятивній функції від антропоніма *Ведмідь*, що виник від апелятива *ведмідь* — відносно пізнього метатезного похідного в українській мові від псл. **medvěď* [ЕСУМ 1, 343—344] (див. *Медведівка*, *Медвідка*). З огляду на відантропонімне походження онімів первинними в парах ойконім — гідронім є назви населених пунктів.

Ведме́жа — балки (9), **Ведме́жий** — яри (3) [СГУ, 84], **Ведме́же** — села (2) [АТП, 592]. Назви утворено внаслідок субстантивзації відповідної форми посесивного прикметника на **-jъ / *-bъ* *ведме́жий* «стос. до ведме́дя», узгодженої з граматичними ознаками відповідного номенклатурного імені. Зафіксовані в загальнонаціональних словниках і довідниках топоніми свідчать про таку важливу для етимології особливість, як наявність первинних форм на зразок *Медвъжъя* (*Медвежъя*), *Медвъжй* (*Медвежй*) і функціонування абсолютної їх більшості в східній частині України (переважно в бас. Сіверськ. Дінця) [СГУ, 83—84], де в історичні часи ведмеді практично не водилися. Цей факт можна пояснити глибокою генетичною пам'яттю всіх слов'ян про тотемного для них звіра, що відбилося і в тих означеннях, які не завжди мали прямий стосунок до ведмедів: пор. фразеологізм *ведме́жий кут* «віддалене, глухе місце», *ведме́же вушко* «народна назва мучниці та інших рослин» тощо [ВТССУМ, 80]. Така мотивація, очевидно, була основною в східноукраїнських топонімах, котрі мали або під російськомовним впливом продовжують зберігати в місцевому мовленні основу *Медвеж-*. Натомість мікротопоніми *Ведме́жа*, *Ведме́жа Грідка*, *Ведме́же*, *Ведме́жий*, *Ведме́жі Ями*, *Ведме́жоліси* в Західному Поліссі пов'язані з місцями, де водилися ведмеді, або з рослинами, які вони споживали [Аркушин 1, 93 — 94].

Ведмі́дь-гора́ — гора на південному узбережжі Криму біля Міжнародного дитячого табору відпочинку «Артек»; *Аюдаг* [ГЕУ 1, 62, 148], *Медве́дь-гора* [СЭС, 787]. Сучасний східнослов'янський оронім постав унаслідок калькування давнішого тюрк. *Аюдаг*, утвореного способом онімізації крим.-тат., тур. *ajū* «ведмі́дь» [Радлов I/1, 223—224] унаслідок метафоричного перенесення на географічний об'єкт зовнішніх ознак великого масивного звіра з приєднанням до топоніма в ролі прикладки тюрк. ГТ *даг* «гора, гірський хребет» [Мурзаев, 169]; пор. суміжний ландшафтний заказник державного значення *Аюдаг* [ГЕУ 1, 62] Зовнішня подібність до ведме́дя характерна переважно для об'єктів позитивного рельєфу (горбів, скель, гір і т. ін.), тому безафіксна назва переважає в оронімії: пор. скелі (2) *Ведмі́дь* у Болехів. і Косів. р-нах Івано-Франків. обл. [Габорах, 49]. Давніші або закріплені

під російськомовним впливом топоніми з відповідною мотивацією мають основу *Медвід-* / *Медвеж-* (< псл. **medvědъ*) (див. *Медвідка*, *Медведівка*, *Медвежа*).

Велень — 1) річка, пр. Різни л. Ірші л. Тетерева п. Дніпра; *Wieleń* (1893) [СГУ, 84]; 2) село, Коростен. р-н Житомир. обл. Назви утворено за допомогою суф. *-ень* (< **-ень*) у топонімній функції від *вѣлий* «великий» [Грінч. 1, 131], що має основу псл. **velъjъ* «міцний, сильний, могутній» [ЕСУМ 1, 346]; пор. діал. *вѣлень* «велетень» [Чабаненко 1, 132].

Запропонований фрагмент «Короткого етимологічного словника топонімів України», звичайно, не може відтворити повної картини етнолінгвальних процесів у різних регіонах України й формування української топонімії як системи. Фрагментарними будуть і висновки щодо реалізації характерних для неї мотивів та способів номінації географічних об'єктів, участі різних мов у творенні топонімів, залучення активних та архаїчних лексико-семантичних і словотвірних засобів тощо. Впадає в очі те, що трохи менше половини топонімів з початковим *Ва-* функціонує на поліських землях і майже всі вони належать до питомих слов'янських назв із можливим балтійським впливом на формування окремих з них. Ще близько чверті таких топонімів зафіксовано на території південно-західної частини України, з-поміж яких також переважають автохтонні утворення з незначним вкрапленням назв східнороманського походження. На інших землях України географічні назви з початковим *Ва-* трапляються рідше, і то переважно в ойконімах з основою антропоніма *Василь* або його дериватів. Інша картина спостерігається з кількома топоосновами, що починаються звукосполученням *Ве-*. За походженням вони є східнослов'янськими, як і калька *Ведмідь-гора* тюрк. *Аюдăг* у Криму, і поширені в основному на сході та півдні України. Примітним є те, що назви з основами *Ведмеж-* або *Медвеж-* переважають на сході України, де мотиваційною ознакою була «віддалена, глуха місцевість», асоціативно пов'язана з хашами, ведмедами, а західнополіські паралелі мають власне українську основу *Ведмеж-*, мотивовану здебільшого назвою звіра *ведмідь*.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Абдула — *Абдула Ю. А.* Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини): Дис. ... канд. філол. наук. — Т. 2: Додатки. — Кіровоград, 2008. — 164 с.
- Аркушин І — Словник мікротопонімів і мікрогідронімів Північно-Західної України та суміжних земель: В 2 т. / Упоряд. Г. Л. Аркушина. — Луцьк, 2007. — Т. 1. А—К. — 536 с.
- АТП — Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року / Упоряд. Д. О. Шелягін. — К., 1973. — 815 с.
- Бучко Д. — *Бучко Д.* Інверсійний словник ойконімів України. — Lublin, 2001. — 325 с.
- ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і ред. В. Т. Бусел. — К., 2001. — 1426 с.
- Габорак — *Габорак М. М.* Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник. — 2-е вид. — Івано-Франківськ, 2008. — 500 с.
- ГЕУ І — Географічна енциклопедія України: В 3 т. / Відп. ред. О. М. Маринич. — К., 1989. — Т. 1. — 414 с.
- Гонца — *Гонца І. С.* Ойконімія Черкащини: Дис. ... канд. філол. наук. — Т. 2. Додатки. — Умань, 2006. — 324 с.
- Горпинич — *Горпинич В. О.* Прізвиська степової України: Словник. — Дніпропетровськ, 2000. — 404 с.
- Грінч. І — Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1996. — Т. 1. — 494 с.
- Даль І — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1981. — Т. 1. А—З. — 699 с.
- Еремия — *Еремия А.* Нуме де локалитэць: Студиу де топонимие молдовеняскэ. — Кишинэу, 1970. — 224 с.
- ЕСЛГНПР — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак. — К., 1985. — 254 с.
- ЕСУМ І — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. — К., 1982. — Т. 1. — 631 с.
- Заимов — *Заимов Й.* Местните имена в Пирдопско. — София, 1959. — 300 с., карти (3).
- Іліаді — *Іліаді О. І.* Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан. — К.; Кіровоград, 2008. — 418 с.
- Карпенко — *Карпенко Ю. О.* Топонімія Буковини. — К., 1973. — 238 с.
- Лисенко — *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів. — К., 1974. — 260 с.

- p>ME — Матеріали місцевої експедиції, проведеної автором у м. Кіровограді.
p>Мурзаев —
- Мурзаев Э. М.*
- Словарь народных географических терминов. — М., 1984. — 653 с.
p>Никонов —
- Никонов В. А.*
- Краткий топонимический словарь. — М., 1966. — 506 с.
p>СЭС — Советский энциклопедический словарь. — М., 1980. — 1600 с.
p>СГУ — Словник гідронімів України. — К., 1979. — 780 с.
p>СНГТК —
- Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І.*
- Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. — Кіровоград, 1999. — 222 с.
p>СРФ —
- Никонов В. А.*
- Словарь русских фамилий / Сост. Е. Л. Крушельницкий. — М., 1993. — 222 с.
p>ССУМ 1 — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. — К., 1977. — Т. 1. — 630 с.
p>Радлов I/1 —
- Радлов В. В.*
- Опыт словаря тюркских наречий. — СПб., 1893. — Т. I. Ч. 1. — 968 с.
p>Трубачев —
- Трубачев О. Н.*
- Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этнич. интерпретация. — М., 1968. — 289 с.
p>Чабаненко 1 —
- Чабаненко В. А.*
- Словник говірок Нижньої Наддніпрянини: В 4 т. — Запоріжжя, 1992. — Т. 1. — 324 с.
p>Черепанова —
- Черепанова Е. А.*
- Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. — Сумы, 1984. — 454 с.
p>Чучка —
- Чучка П.*
- Прізвища закарпатських українців: Історико-етимол. слов. — Л., 2005. — 702 с.
p>Iordan —
- Iordan I.*
- Toponimia românească. — București, 1963. — 581 p., legenda.
p>Profous 4 —
- Profous A., Svoboda J.*
- Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. — Praha, 1954. — D. 4. — 865 s.
p>Rymut 2 —
- Rymut K.*
- Nazwiska Polaków: Słownik historyczno-etymologiczny: W 2 t. — Kraków, 2001. — T. 2. — 772 s.